

BIOGRAFIK METODNING SHAKLLANISHI VA ADABIYOTSHUNOSLIKDAGI AHAMIYATI

*Bobokulova Zulxumor Fayzullayevna, Guliston davlat universiteti
magistranti*

THE FORMATION OF THE BIOGRAPHICAL METHOD AND ITS SIGNIFICANCE IN LITERARY STUDIES

*Bobokulova Zulkhumor Fayzullaevna, Master's student at Gulistan
State University*

<https://orcid.org/0009-0000-6026-0136>

e-mail:

charosbobokulova@gmail.com

СТАНОВЛЕНИЕ БИОГРАФИЧЕСКОГО МЕТОДА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

*Бобокулова Зулхумор Файзуллаевна, магистрант
Гулистанского государственного университета*

Annotatsiya: Maqolada biografik metodning paydo bo'lishi, shakllanish bosqichlari hamda adabiyotshunoslikda yuzaga kelgan ilk qo'llanmalari tahlil qilinadi. Shuningdek, biografik metodning nazariy asoslari, uni adabiy tahlilda qo'llash usullari va adabiy tanqidagi roli tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: metod, biografik metod, tarixiy haqiqat, davr koloriti, badiiy to'qima, yondashuv.

Abstract: The article analyzes the emergence of the biographical method, the stages of its formation, and its first applications in literary studies. The theoretical foundations of the biographical method, methods of its application in literary analysis, and its role in literary criticism are also studied.

Keywords: method, biographical method, historical truth, color of the era, artistic texture, approach.

Аннотация: В статье анализируется возникновение биографического метода, этапы его становления и первые применения в литературоведении. Были также изучены теоретические основы биографического метода, способы его применения в литературном анализе и его роль в литературной критике.

Ключевые слова: метод, биографический метод, историческая правда, колорит эпохи, художественная фактура, подход.

KIRISH. Biografik metod — bu muallif hayoti, uning ruhiy kechinmalari va ijtimoiy-madaniy muhitini o'rganish orqali adabiy asarni tahlil qilishga asoslangan yondashuvdir. Ushbu metodning tarixiy ildizlari qadimgi davrlarga borib taqaladi. Biografik metodning shakllanishi tarixiy va falsafiy tafakkur taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq bo'lib, u orqali adabiy ijod shaxsiyat va davr kontekstida yoritila boshlangan. Qadimgi yunon va rim mualliflari (Plutarx, Suetonius) mashhur shaxslar biografiyasi orqali tarixni yoritganlar.

**ADABIYOTLAR TAHLILI VA
METODLAR.** Adabiyotshunoslikda biografik

metod tamoyillarining ishlab chiqilishi va umuman, shu metod asoschisi sifatida fransuz tanqidchisi va shoiri Sharl Ogyusten Sent-Byovga qarasak bo'ladi. Uning "Adabiy portretlar" kitobi aynan biografik metod tamoyillari asosida yozilgan. Bu asarda XVI asr poeziyasi, Kornel, Rasin, Molyer, Lafonten ijodi; XVIII asr yozuvchilaridan Volter, Didro, Bomarshe, Russo ijodini hamda XIX asrdan Shatobrian, Gyugo, Myusse, Jorj Sand va Flober ijodini tadqiq qilgan. U adiblarning biografiyasi va ijodini bir butunlikda talqin etadi. Bu haqda Sent-Byov "Adabiy portretlar" to'plamida: "Meni har doim xatlar, suhbatlar, fikrlar, xarakterlarning o'ziga xos

fazilatlarini, ma'naviy-ruhiy qiyofasi, bir so'z bilan aytganda – mashhur yozuvchilarning biografiyasini o'rganish o'ziga jalb etib keladi”, – deb aytib o'tadi.

NATIJALAR. XIX asrda Vilgelm Diltay tomonidan biografik metodning nazariy asoslari ishlab chiqilgan. Adabiyotshunoslikda biografik metod XIX–XX asrlar tanqidida muallif shaxsi va asar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishda keng qo'llanilgan. Adabiyotshunoslikda biografik metod yozuvchi hayoti, uning shaxsiy tajribalari, ruhiy holati, ijtimoiy muhiti va tarixiy davri orqali adabiy asarlarni chuqurroq anglash imkonini beradi. “Adabiyotshunoslikda biografik tadqiq usulidan foydalanish jiddiy adabiy muammoni tarixan to'g'ri, adolatli yechishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki u orqali yozuvchilarning sirli o'tmishi ayonlashadi. Ular yaratgan asarlarning janriy, g'oyaviy xususiyatlari yanada yorqinlashadi”¹. Adabiy asarni yozuvchining hayoti bilan bog'lab o'rganish — matndagi obrazlar, g'oyalar, mavzular va syujetlar qanday sharoitda yaratilganini tushunishga xizmat qiladi. Bu metod asarning ideya-ma'noviy qatlamlarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

MUHOKAMA. Biografik metod adabiy asarni muallifning hayotiy tajribalari va dunyoqarashi bilan uzviy bog'liq holda tahlil qiladi. Ushbu yondashuv orqali yozuvchi ijodiga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy, siyosiy va madaniy omillar aniqlanadi. Biografik metod shaxsiyat va ijodiylik o'rtasidagi ichki aloqalarni yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. “Biografik metod esa yozuvchi va badiiy asar juftligiga asoslanadi. Ijodkorning shaxsiy hayotiga, yashagan muhitiga, ruhiy-psixologik holatiga, shaxsiy qiziqishlariga, asarni yozishga turtki bergan ilhom faktorlariga, ijodkor laboratoriyasiga va shu kabi qator tarixiy-individual masalalarga jiddiy e'tibor beradi”². Abdulla Qodiriy asarlaridagi ijtimoiy-siyosiy muammolar uning hayoti va davr bilan chambarchas bog'liq. Cho'lponning she'riyati va nasriy asarlarida shaxsiy kechinmalari va milliy uyg'onish davri aks etgan.

“Jahon adiblari adabiyot haqida” kitobida amerikalik mashhur yozuvchi Irving Stoun “Biografik qissa haqida” nomli maqolasida biografik

asar yaratishda yozuvchining mahorati hamda qanday tamoyillarga e'tibor qaratmog'i haqida qimmatli fikrlarni keltirgan:

“Garchi biografik qissa muallifi yaxshi kitob uchun material sifatida xizmat qilishi mumkin bo'lgan biografiyalarni o'z xohishicha izlashga va tanlashga qonuniy haqi bo'lsa-da, u xayolida pishitib qo'ygan syujet liniyasini qiziqarliroq qilish maqsadida bunday biografiyaning ayon ko'rinib turgan faktlaridan ko'z yumishga haqli emas. Yozuvchi tarixiy haqiqatni ag'dar-to'ntar qilib yoxud rasvosini chiqarib, uni o'zi uchun ma'qul qolipga solmoqchi bo'lsa yoxud kitobxonga manzur bo'ladigan ko'yga keltirsa, u o'zini bu janrga bag'ishlab fojiona xatoga yo'l qo'ygan bo'ladi. Boshqa tomondan qaraganda, biografik qissalarning muallifi pand-nasihat yo'lga o'tib ketsa yoxud siyosatga berilsa, u publitsistga aylanadi. Biz biografik qissalar yozadigan amerikalik mualliflarning noxush tajribalariga guvoh bo'ldik. Ular tarixni o'z qarichlari bilan o'lchab, uni o'z qarashlariga xizmat qildirish maqsadida o'zlaricha yangidan to'qib-bichdilar. Bunaqa to'qib-bichishlar oqibatida yuzaga kelgan narsa na biografiya bo'ldi, na qissa bo'ldi, ular oddiy tashviqotdan nariga o'tolmadi”³. Maqola biografik qissa haqida yozilgan bo'lsa-da, ammo undagi tahliliy fikrlar biografik metodda yaratilgan barcha janrdagi asarlar uchun birdek taalluqlidir. Demak, yozuvchi o'zining badiiy konsepsiyasi uchun ayon bo'lib turgan tarixiy haqiqatlardan ko'z yuma olmaydi. Shu bilan bir qatorda, biografik asar muallifi siyosatga berilib ketishi, didaktikaga haddan ortiq urg'u berishi ham uning badiiy uslubiga salbiy ta'sir o'tkazadi.

Zamonaviy o'zbek adabiyotida ham bir qator biografik metodda yaratilgan bir qator asarlar mavjud. Jumladan, Isajon Sulton ijodiga mansub “Alisher Navoiy”, “Bilga Xoqon”, “Ma'suma”, “Abu Rayhon Beruniy” kabi romanlari shular jumlasidandir. Yozuvchi ushu bu asarlarining barchasida o'zbek xalqining o'tmishiga nazar tashlab, millatning eng ilg'or, ziyoli, ma'rifatparvar va jonkuyar prototiplarini yaratishga urinadi. Shu bilan bir qatorda, yaratayotgan obrazi va tarixiy koloritni ham uyg'un holda tasvirlaydiki, kitobxon,

¹ Obodon Adizova. Sharl Ogyusten de Sent-Byov – biografik metod asoschisi. O'zbekistonda xorijiy tillar ilmiy-metodik jurnal. № 4/2019. <https://journal.fledu.uz/uz/sharl-ogyusten-de-sent-byov-biografik-metod-asoschisi/>

² Bahodir Karimov. Adabiyotshunoslik metodologiyasi. – T. Muharrir. 2011-yil. – B. 18.

³ Irving Stoun. Biografik qissa haqida. Jahon adiblari adabiyot haqida (Ozod Sharafiddinov tarjimalari). – T. Ma'naviyat. – B. 99.

beixtiyor, o'sha davr qahramoniga aylanadi va voqealar rivojini yaqindan ko'ra oladi, his qiladi, ta'sirlanadi va ishonadi. Bu esa, albatta, yozuvchining o'ta sinchkov ekanligi, yaratayotgan obrazlari va tarixiy davr haqida mufassaal ma'lumotlarga ega ekanligini, badiiy mahoratining yuqori darajadiligini ham ko'rsatib beradi. Ayniqsa, "Abu Rayhon Beruniy" romanida yaratgan Beruniy obrazi o'zbek romanchiligida yangi hodisa bo'ldi, deyish mumkin. Negaki hali shu vaqtgacha qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy haqida bunday katta hajmli va ko'lamdor badiiy asar yaratilmagan edi. Yozuvchi ushbu asarni yaratishda, eng avvalo, Beruniyning o'z asarlari, xususan, "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Mineralogiya", "Hindiston" asarlariga, shuningdek, Mirkarim Osimning "Jayxun ustida bulutlar", Aziz Qayumovning "Beruniy va adabiyot" kabi asarlari bilan yaqindan tanishib, ushbu asarlarda keltirilgan ma'lumotlardan samarali foydalanadi. Ushbu roman haqida tadqiqotchilardan Anvar Allambergenov o'zining "Abu Rayhon Beruniy obrazi Isajon Sulton talqinida" nomli maqolasida quyidagi fikrlarni keltiradi: "Roman alloma obrazi talqin qilingan boshqa asarlarga qaraganda qator jihatlari bilan o'ziga xoslik kasb etadi. Jumladan, yozuvchi Beruniy davrini to'laqonli aks ettirishga urinish bilan bir qatorda hazrat Beruniyning hayotini, shaxsiyatini, uning diniy, falsafiy, siyosiy qarashlarini to'laqonli ochib berishga harakat qilgan. Qolaversa, Abu Rayhon Beruniyning ilmiy faoliyati, olib borayotgan tadqiqot ishlari uchun asqatarlik, o'z qo'llari bilan yasagan moddalarning solishtirma og'irliklarini o'lchovchi asbob, qimmatbaho toshlarning og'irligini aniqlash uchun nozik tarozu, tutash idishlar qoidasiga asoslangan uskuna, yuqori aniqlikdagi usturlob va armilla kabi har xil hajmdagi asbob-uskunalaridan iborat qo'l ixtirolari, aniq ilmiy dalillar bilan ilgari surgan aql kashfiyotlarini asarning boshidan to oxiri qadar goh sharoit

taqozosiga ko'ra voqealar yordamida, goh obrazlar tilidan har xil shaklda ko'rsatib o'tadi"⁴.

"Abu Rayhon Beruniy" romani Isajon Sultonning tarixiy romanlaridan biri bo'lib, ushbu asar X-XI asrlar Movarounnahr, Xuroson, Hindiston tarixi, G'aznaviyalar sulolasi hukmronligidagi ijtimoiy va siyosiy vaziyat, shu davrdagi ilm-fanning davlat va jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyati haqida, shuningdek, insoniyat tarixida turli davr va makonda paydo bo'lgan e'tiqodiy qarashlar haqida ham hikoya qiladi. Muallif ushbu asarni yozishdan avval shu davr va tarixiy shaxslar haqida anchagina faktlarni to'plaganligi romanning tarixiylik mezonlarini to'laqonli ochib berishga xizmat qiladi"⁵. Ayniqsa, yozuvchi o'z davrida ilm-fan raqnaqiga hissa qo'shgan, olim-u fozillar rahnamolari bo'lgan hukmdorlarga nisbatan noto'g'ri talqinlarni tuzatishga urinadi. Bu borada muallifning o'zi quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi: "Avvallari xoh Shamsulma'aliy, xoh Mahmud G'aznaviy – qahri qattiq, johil, olimni haqorat qilib, zug'um o'tkazgan hukmdorlar sifatida tasvirlangan edi. Aslida esa zamona olimlari va Beruniyning o'zining e'tiroficha, unday bo'lmagan"⁶. Ya'ni Beruniy o'z asarlarida doimo hukmdorlar rahnamoligida ilm-fan bilan mashg'ul bo'lganligi, buning uchun yetarli sharoit va imkoniyat mavjud bo'lganligini yozib o'tadi. Isajon Sulton Beruniy haqidagi asarini yozishdan oldin olimning hayot yo'li haqida keng qamrovli "Beruniyning aql mash'ali"⁷ deb nomlangan maqolasini "Tafakkur" jurnalida e'lon qiladi. Maqolada yozilishicha, adib Xorxe Luis Borxesning "Marvlik hakim yoxud niqobli bo'yoqchi" hikoyasini o'qib, undagi bosh qahramon Muqanna obrazining tarixini yaqindan bilish uchun "Osor ul-boqiya" asarini o'qib chiqadi va Beruniy zakosi, tasavvur hamda tafakkur olamiga mahliyo bo'lib qoladi"⁸. Shundan so'ng adib Beruniyning barcha asarlari va u haqidagi tarixiy asarlar bilan ham tanishib chiqadi.

⁴ Anvar Allaambergenov. Abu Rayhon Beruniy obrazi Isajon Sulton talqinida. "O'zbek adabiyotshunosligining dolzarb masalalari" mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy onlayn-onlayn anjumani. – B. 705.

<https://uzresearchers.com/index.php/Conferences/article/view/2031/1853>

⁵ Sevara Babayeva. Isajon Sultonning "Abu Rayhon Beruniy" romanida tarixiylik tamoyillari. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Xorazm Ma'mun akademiyasi "Beruniy va Ibn Sino – Ikkinchi ming yillikning taqdirini o'zgartirgan daholar: Ma'mun akademiyasining jahon fani taraqqiyotidagi

tutgan o'rni" mavzusidagi Xalqaro ilmiy konferensiyasi materiallari. Xiva, 4-may 2023-yil. – B. 163.

⁶ "Beruniy bir kishi hayoti mobaynida nimalar qila olishi mumkinligining yorqin timsolidir" – yozuvchi Isajon Sulton bilan suhbat <https://oyina.uz/uz/article/2053>.

⁷ Isajon Sulton. Beruniyning aql mash'ali. //Tafakkur. 2023-yil 1-son.

⁸ Isajon Sulton. Pargor, chizg'ich, usturlob va armilla bilan olamshumul kashfiyotlar qilgan Beruniyning hayot xaritasi. <https://www.oyina.uz/uz/article/1668>.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, biografik metodning paydo bo'lishi — adabiy tanqidda shaxsga, ruhiyatga va tarixiy kontekstga e'tiborning ortganligini bildiradi. Ushbu metod bugungi kunda ham adabiy tahlilning muhim vositasi bo'lib qolmoqda. Adabiyotshunoslikda biografik metod adabiy asar va uning muallifi o'rtasidagi aloqani o'rganishga imkon berib, asar mazmunini chuqurroq anglashni ta'minlaydi. Bu metod ayniqsa tarixiy-badiiy tahlil, adabiy portretlar yaratish va muallif tafakkurini tadqiq qilishda muhim vosita hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Irving Stoun. Biografik qissa haqida. Jahon adiblari adabiyot haqida (Ozod Sharafiddinov tarjimalari). – T.: Ma'naviyat. – B. 99.
2. Bahodir Karimov. Adabiyotshunoslik metodologiyasi. – T.: Muharrir. 2011-yil. – B. 18.
3. Obodon Adizova. Sharl Ogyusten de Sent-Byov – biografik metod asoschisi. O'zbekistonda xorijiy tillar ilmiy-metodik jurnal. № 4/2019. <https://journal.fledu.uz/uz/sharl-ogyusten-de-sent-byov-biografik-metod-asoschisi/>
4. Anvar Allambergenov. Abu Rayhon Beruniy obrazi Isajon Sulton talqinida. “O'zbek adabiyotshunosligining dolzarb masalalari” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy oflayn-onlayn anjumani. – B. 705. <https://uzresearchers.com/index.php/Conferences/article/view/2031/1853>
5. Isajon Sulton bilan suhbat. Beruniy bir kishi hayoti mobaynida nimalar qila olishi mumkinligining yorqin timsolidir. <https://oyina.uz/uz/article/2053>.
6. Isajon Sulton. Beruniyning aql mash'ali. //Tafakkur. 2023-yil 1-son.
7. Isajon Sulton. Pargor, chizg'ich, usturlob va armilla bilan olamshumul kashfiyotlar qilgan Beruniyning hayot xaritasi. <https://www.oyina.uz/uz/article/1668>.
8. Sevara Babayeva. Isajon Sultonning “Abu Rayhon Beruniy” romanida tarixiylik tamoyillari. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Xorazm Ma'mun akademiyasi “Beruniy va Ibn Sino – ikkinchi ming yillikning taqdirini o'zgartirgan daholar: Ma'mun akademiyasining jahon fani taraqqiyotidagi tutgan o'rni” mavzusidagi Xalqaro ilmiy konferensiyasi materiallari. Xiva, 4-may 2023-yil. – B. 163.

